

Utazó Romanovok. A cári család utazásai Oroszországban és határon túl

Az Orosz Tudományos Akadémia Szláv Tudományok Intézetének (továbbiakban: OTA SzTI) kiadásában, 2016-ban jelent meg egy konferenciakötet, amely egy az intézetben 2013. november 12–14. között tartott konferencia írott változata. A kemény borítású kiadvány, igényes fedő- és hátlappal¹ van ellátva, amely jól vizualizálja a munka címét és témáját: „Utazó Romanovok. A cári család utazásai Oroszországban és határon túl.”² Ezt nyomatékosítja egy levélrészlet a hátoldalon, II. Katalin cárnőtől.³ A könyv 320 oldalas, jól szerkesztett és tagolt. A kötet végén olvashatjuk a szerzők névsorát (tudományos fokozataikkal és beosztásaikkal kiegészítve) a földrajzi névmutatót és a rövidítés jegyzékét. A kiadás helyeként Moszkva és Szentpétervár van feltüntetve, míg kiadóként a Nyesztor-Isztorija. A bevezetőben megtudhatjuk, hogy a konferencia téziszüzet megtalálható az interneten,⁴ de született egy összefoglaló is a konferenciáról.⁵ A téziszüzet és a konferenciakötet összehasonlítása után kiderül, hogy nem teljes a kettő közötti

1 A fedőlapon Szvereskov N. E. I. Miklós szánon c. képe látható, amelyen az orosz uralkodó átszeli a földgömb európai és orosz részét, a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig, ezzel jelezve az orosz befolyás kiterjedésének irányát és méretét. A hátlapra pedig Hoppe G. D. II. Katalin szánútja című rézkarcát helyezték, ami az uralkodói fedett szánt, lovakat és kíséretet ábrázolja.

2 Романовы в дороге. Путешествия и поездки членов царской семьи по России и за границу: Сб. статей / Отв. ред. М. В. Лескинен, О. В. Хаванова. – Москва; Санкт-Петербург, Нестор-История, 2016. – 320 р.

3 „Я уеду в Москву около 10 февраля нашего стиля. Зачем прощаетесь со мной? Не думаете ли, что мне менее удобно отвечать Вам отсюда, чем отсюда? Я туда перееду в четыре дня. Правда, что моя матушка употребляла столько же, чтобы переехать из Штетина в Гамбург, но здесь расстояния считаются ни по чем. После того, в мае месяце я сделаю прогулку в Казань. Это всё равно, как бы кто сказал на дачу. А в конце июня возвращусь в Москву... Из письма Екатерины II к г-же Бельке, 20 июня 1767 г.”

4 http://www.inslav.ru/images/stories/pdf/2013_Romanovy_v_doroge.pdf (letöltés ideje: 2016-10-12)

5 Клопова, М. Э.: Конференция «Романовы в дороге. Путешествия и поездки членов царской семьи по России и за границу» // Славяноведение. 2014. № 4. С. 121–124.

átfedés, egyes előadók munkáit nem találhatjuk meg a kötetben és fordítva. Összesen 5 ország kutatói képviseltetik magukat, legnagyobb számban természetesen az oroszok, négy városból: Moszkva, Szentpétervár, Kazany és Szaratov. A 21 tanulmány 22 szerzője közül négyen külföldiek, egy-egy magyar, osztrák, német és szerb.

A moszkvai konferenciát, ezáltal – közvetve ugyan – a kötetet is egy amerikai professzor könyve hívta életre.⁶ Mindazok mellett, hogy *Richard Wortman* könyve nem csak pozitív visszhangot keltett az orosz történészek és kultúrtörténészek között, új fejezetet is nyitott a cári Oroszország reprezentációjának vizsgálatában. A tudományos érdeklődés fókuszába emelte az uralkodói utazásokat minden körülményével egyetemben. Jelen kötet is az utazások széles skáláját vonultatja fel, amelyeket nem kronológiai, hanem tematikai sorrendbe rendeztek: Az utazások helye az udvari ceremóniában – Egy utazás története – Úton, útfélen, mozgásban – Az uralkodói utazások szimbolikája – Kiegészítés. Nem csak a Romanovok tettek utazásokat⁷

Az utazások helye az udvari ceremóniában

Az első tanulmányt *Christian Steppan* az OTA SzTI vendégkutatója „Romanovok mint »idegenvezetők«: utazások osztrák diplomatákkal a fiatal Orosz Birodalom nevezetességeihez (a XVIII. század 20-as évej)»⁸ címmel írta. Ahogy a cím is mutatja, elsősorban az orosz-osztrák kapcsolatokat vizsgálja. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a vizsgált időszakban (XVIII. század eleje) még jelentős az átfedés az osztrák állam és a német-római birodalom klientúrája között. I. (Nagy) Péter (1682/1696–1725) és utódai kapcsolatépítésének elsődleges célja a reprezentáció volt, amit jól érzékeltet már a dolgozat címében használt „fiatal” jelző is. Az új birodalmat igyekeztek „eladni” a nyugati császár számára, de nemcsak katonai (szárazföldi és tengeri), hanem kulturális és művészeti szempontból is. Ugyanakkor indikátor szerepe is volt a német-római császár követei

6 Richard S. Wortman: *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy from Peter the Great to the Abdication of Nicolas II.* Vol. 1–2. Princeton University Press, 1995–2000. Az orosz kiadása: Уортман, Р.: Сценарии власти: Мифы и церемонии русской монархии. в 2 т. М., 2002–2004.

7 Место путешествий в придворном церемониале; История одного путешествия; В дороге, в пути, в движении; Символика монарших путешествий; Приложение. Не только Романовы в дороге.

8 Штеппан, К. (Steppan, Christian): Романовы как «экскурсоводы»: поездки с австрийскими дипломатами к достопримечательностям молодой Российской империи (20-е годы XVIII в.).

meghívásának, mivel ezzel Európa más államai előtt is megnyílt a lehetőség a diplomáciai kapcsolat elmélyítésének.

N. V. Bolotina az oroszországi Közszolgálati és Népgazdasági Akadémia docense egy sajátos utat ismertet: „Praszkovja Ivanovna cárlány utolsó útja: a Romanov császári család tagjának temetési ceremóniája.”⁹ V. Iván cár (1682–1696) lányának 1731-es temetésén keresztül részletes betekintést kaphatunk a cári család temetkezési szokásaiba, kezdve az előkészületektől, a temetési meneten keresztül, egészen a szertartásig. A gyászesemény mintájául a 6 évvel korábban elhunyt Nagy Péter temetkezési forgatókönyve szolgált, amely egyébként a későbbiekben is követendő példa volt a Romanov dinasztia szokásaiban.

A kazanyi egyetem professzorának, *G. V. Ibnejevnának* dolgozata, „II. Katalin és a nemesség a cári utazások ceremóniájában”¹⁰ címmel azt vizsgálja, hogyan hatott a helyi állami adminisztráció és a lakosság életére egy-egy uralkodói látogatás. A téma általános felvezetése után a szerző rátér konkrét cári utazásokra, melyeket idézetekkel tesz gazdagabbá. Ebből megtudjuk, hogy II. Katalin (1762–1796) útjainak célközönsége közel sem csak az állami apparátusban dolgozó nemesség, hanem sokkal inkább az egyszerű nép, a tömeg volt. Bár nem ismerkedhetünk meg egy utazással sem alaposan, de átfogó képet kaphatunk a XVIII. század második feléből a nyugati orosz lakosság életviszonyáról.

Szintén utolsó útról értekezik, de más vonatkozásban a moszkvai Pedagógiai Egyetem aspiránsa, *J. V. Beszpalaja*. „A vándorló cár, I. Sándor utolsó útja”¹¹ bevezetőjében megtudhatjuk, hogy a felvilágosult uralkodó, I. Sándor (1801–1825) rengeteget utazott határon belül és azon túl. 24 évig tartó uralkodása alatt a cár bejárta az Orosz Birodalmat az északi Arhangelszktől a déli Szevasztopolig és a közép-oroszországi Szlatopolig. Ha ez nem is az akkori egész birodalom, mégis óriási terület, különösen ha a korabeli közlekedési viszonyokat nézzük. A szerző egy pár hetes intervallumot tárgyal. Ezt az 1825 szeptemberében kezdődő utat rekonstruálja Beszpalaja: a cár egészségi állapotának romlását és halálát, végül pedig a temetési ceremóniát.

Az első fejezetet az OTA SZTI főmunkatársa, *N. M. Filatova* zárja: „I. Miklós 1829-es varsói koronázása; orosz és lengyel nézőpontok”¹². A mun-

9 Болотина, Н. Ю.: Последний путь царевны Прасковьи Ивановны: церемониал похорон члена императорской фамилии Романовых.

10 Ибнеева, Г. В.: Екатерина II и дворянство в церемониале императорских путешествий.

11 Беспалая, Е. В.: Последний путь странствующего императора Александра I.

12 Филатова, Н. М.: Варшавская коронация Николая I в 1829 г.: русский и польский взгляды.

ka elején összefoglalja a trónutódlás körüli eseményeket, a Kongresszusi Lengyelország belpolitikai helyzetét. Részletesen olvashatunk a koronázásról, amelyről varsói, orosz és más külföldi tudósítások is fennmaradtak. Megtudhatjuk például azt is, hogy I. Miklós (1825–1855) koronázása okozott vallási nehézségeket is (a Lengyel Királyság katolikus állam, míg a mindenkori orosz cár pravoszláv volt), és hogy komoly különbségek voltak a korabeli lengyel és orosz interpretációban.

Egy utazás története

Iskra Schwarz, a bécsi egyetem docense, „Nagy Péter pozsonyi utazásáról”¹³ tudósít. A cár látogatása szokványosnak mondható, mindent megtekintett, ami csak érdekelt, legyen az hadi, ipari, polgári vagy egyházi vonatkozású. Sajnálatos módon az irodalomjegyzékben egyetlen magyar szerzőt sem találunk, pedig a téma bővebb kifejtése nem lenne haszon nélküli a tudományos életünkben.

Az ismert és elismert történész, az OTA SZTI tudományos vezetőmunkatársa, *O. V. Khavanova* a magyar történészek előtt kevésbé ismert, pedig egyáltalán nem érdektelen témával jelentkezett: „Pál Petrovics 1781–1782-es bécsi tartózkodása: a felvilágosult trónörökös »ésszerű« utazása”¹⁴. A kor szokása szerint Pál nagyherceg (a későbbi I. Pál cár, 1796–1801) és felesége Marija Fjodorovna (1759–1828) inkognitóban, *Észak gróffjaként és grófnéjaként* (von Norden) utazott. Ugyanúgy, ahogy annak idején Nagy Péter *Pjotr Mihajlovként* vagy III. Gusztáv svéd király (1771–1792) *Gotland gróffjaként*. A szerző elemzi az oroszok és osztrákok előkészületeit, bemutatja az ott tartózkodás főbb eseményeit. A dolgozat vége egyébként nem esik egybe az utazás végével, hiszen az orosz hercegi pár bécsi vendégeskedését követte még többek között Trieszt, Velence, Toszkána, Róma, Nápoly, Németalföld és Párizs meglátogatása.

A következő munka is a nemzetközi diplomácia színterén helyezendő el, amelynek címe: „I. Sándor az 1821-es laibachi kongresszuson”¹⁵. *L. A. Kirilina* az OTA SZTI főmunkatársa a Szent Szövetség egyik kongresszusát mutatja be az orosz cár jelenlétén keresztül. Laibach (ma: Ljubljana) 1821. január 16. és május 12. között adott otthont a nápolyi, spanyol és görög zavaros események miatt esedékessé váló, egyébként harmadik ilyen

13 Шварц, И. (Schwarz, Iskra): О поездке Петра Великого в Пресбург.

14 Хавапова О. В.: Пребывание Павла Петровича в Вене в 1781–1782 гг.: «умное» путешествие просвещенного цесаревича.

15 Кирилина, Л. А.: Александр I на Лайбахском конгрессе 1821 г.

jellegű kongresszusnak. A szerző ír diplomáciai előzményekről, a cárról és utazásáról, legnagyobb részben pedig természetesen az ott tartózkodásáról. A munka végén még egy mindenképpen érdekes megállapításra hívja fel a történész a figyelmünket: a cár ezen első látogatása volt egyben az első szoros kapcsolatlétesítés az oroszok és szlovének között.

„Alekszander Nikolajevics trónörökös »házassága Oroszországgal«, a szaratovi epizód”.¹⁶ A címben figyelemfelkeltő kifejezést a Szaratovi Egyetem docense, *V. P. Totfalusin*, a cárevics nevelőjétől, *V. A. Zsukovszkijtől* (1783–1852) kölcsönözte, aki a trónörökös több hónapos oroszországi utazását nevezte így. Erre az útra a későbbi II. Sándor (1855–1881) 1837 májusában indult útnak, aminek a Volga-vidéki epizódja csak egy egyhónapos időszakot jelentett, az említett év júniusában. A utazás ezen szakaszát dolgozta fel Totfalusin.

A második fejezet utolsó dolgozata kronologikus szempontból az egész tanulmánykötet zárókövének is tekinthető, ugyanis az utolsó Romanov uralkodó egyik útját dolgozza fel: „II. Miklós Lvovban és Przemyslben. 1915 tavasza.”¹⁷ A OTA SZTI főmunkatársának, *M. E. Kolopovának* témaválasztása még legalább egy szempontból különleges az eddigiekhez képest: az általa vizsgált út célja kizárólag katonai jellegű volt; gyakorlatilag az I. világháború frontjára érkezett a cár. A város és erőd elfoglalásáról, illetve későbbi elvesztéséről is szól néhány szót Kolopova, de a címhez híven a szöveg a cár ott tartózkodására összpontosít.

Úton, útfélen, mozgásban

A harmadik fejezet első munkáját *A. V. Topicskanov*, a Lomonoszov Állami Egyetem Történelem és Politikatudományi Tanszékének tudományos főmunkatársa jegyzi: „Kreml rezidencia contra Moszkva környéki rezidencia: konfliktusok zónái a XVII. században”¹⁸ címmel. Az olvasó számára talán úgy tűnhet, hogy nem kötődik szorosan a tanulmánykötet témájához, de a szerző már az első bekezdésben feloldja az ellentmondást: a reprezentatív utak előkészítésében óriási szerepet játszanak az uralkodói udvarok, így ha abból több van – amelyek esetleg rivalizálnak is egymással – komoly hatással vannak erre a területre is. A dolgozat elején egy rövid történeti áttekintést olvashatunk a korábbi cári udvarokról, majd tematizálva ismerked-

¹⁶ Тотфалушин, В. П.: Саратовский эпизод «Венчания с Россией» цесаревича Александра Николаевича.

¹⁷ Клопова, М. Э.: Николай II во Львове и Перемышле. Весна 1915 г.

¹⁸ Топычканов, А. В.: Кремлевская резиденция vs подмосковные резиденции: зоны конфликта во второй половине XVII в.

hetünk meg a „belvárosi és külvárosi” székelyek közötti konfliktusok és rivalizálások forrásaival. Ezek a következők: a cári család biztonságának garantálása, társadalmi, adminisztratív és szimbolikus jellemzők.

Ismét hadi tematikájú, és a cím alapján látszólag még kevésbé kapcsolódó tanulmány a következő: „Az 1812-es honvédó háború és az orosz hadsereg határon túli hadjáratai A. Sz. Siskov államtitkár levelei és jelentései alapján”.¹⁹ A szerző – *I. V. Merkulov*, a szentpétervári állami egyetem Történelemtudományi Intézetének docense – címválasztásából ugyan nem derül ki, de a szövegből megtudhatjuk, hogy a Napóleon ellen sikeresen védekező oroszok ellentámadását maga az orosz cár, I. Sándor vezette. Merkulov ezt mutatja be röviden, A. Sz. Siskov (1754–1841) államtitkár hagyatékának feldolgozásával.

Gyakorlatilag egy életút összefoglalására vállalkozott *O. Sz. Kastanova*, az OTA SZTI tudományos munkatársa: „Konstantin Pavlovics nagyherceg utazásai az Orosz Birodalom katonapolitikája és a dinasztia érdekében”.²⁰ Kastanova véleménye szerint Konstantin Pavlovics nagyherceg (1779–1831) életére különböző módon, de nagy hatást gyakoroltak útjai. A szerző 4 főbb típusra különíti el és azon keresztül mutatja be az utazásait: felügyeleti utazás (szemle), hadműveletekben való részvétel, (lengyel) alkirályi megbízatás és végül egészségügyi utazások.

„O. B. Richter – Nikolaj Alekszandrovics oroszországi utazásainak krónikása.”²¹ Már a címből következtethetünk rá, hogy ismét egy kortárs visszaemlékezésével ismerkedhetünk meg. A Lomonoszov Állami Egyetem aspiránsa, *F. I. Melentjev* a fiatalon elhunyt trónörökös, Nikolaj Alekszandrovics (1843–1865) kíséretébe 1758-ban kerülő – akkor maga is csak 28 éves – O. B. Richter (1830–1908) beszámolóját vette alapul az utazások bemutatásánál.

A következő tanulmány egy másik uralkodói udvar életébe enged bepillantást. *O. V. Szokolovszkaja*, az OTA SZTI tudományos vezető munkatársa dolgozatának címe: „Olga a hellének királynéjánál vendégségben: XIX. század második fele–XX. század eleje”.²² Olga Konstantinovna nagyhercegnő (1851–1926) I. György hellén (görög) királyhoz (1845–1913) ment

19 Меркулов, И. В.: Отечественная война 1812 года и Заграничные походы Русской армии в Записках и переписке государственного секретаря А. С. Шишкова.

20 Каштанова, О. С.: Путешествия великого князя Константина Павловича в системе военно-политических и династических интересов Российской империи.

21 Мелентьев, Ф. И.: О. Б. Рихтер — летописец путешествий по России цесаревича Николая Александровича.

22 Соколовская, О. В.: В гостях у королевы эллинов Ольги: вторая половина XIX – начало XX вв.

feleségül 1867-ben. A dolgozat kizárólag a királynő rokonságával foglalkozik, tehát az 1910-es évekig, a Romanov családból érkező vendégekre összpontosít. Külön megjegyzendő a szöveggel kapcsolatban, hogy a többi tanulmánnyal ellentétben, a szerző oldalanként külön lábjegyzeteket használ, amelyek alatt a munkában szereplő egyes személyeket mutatja be röviden.

A következő tanulmányt a Lomonoszov Állami Egyetem Déli és Nyugati Szláv Történettudományok Tanszékének docense, *L. V. Kuzmicseva* írta. A téma földrajzi elhelyezkedése szempontjából közel áll az előző munkához: „Konsztantin Konsztantinovics Romanov nagyherceg családja a balkáni utakon”.²³ A címben említett nagyherceg (1858–1915) a már említett Olga Konstantinova hellén királynő öccse volt. Először nagyon röviden a családjával ismerkedhetünk meg, majd konkrétan a Balkánra, azon belül is Szerbiába és Montenegróba vezető útjaival. Ezeknek az utaknak személyi vonatkozásokon túl fontos politikai céljai is voltak: az orosz–szerb és az orosz–montenegrói kapcsolatok javítása. Így a dolgozat diplomáciatörténeti szempontból fontos adalék lehet a Balkán, ezáltal Közép-Európa és Magyarország történetéhez.

A fejezet utolsó munkája egy testvérpár és családjainak utazásáról szól: „Pjotr és Nikolaj Nikolajevics Romanov nagyhercegek családjai az úton”.²⁴ *N. G. Sztrunina-Borogyina* – az OTA SZTI tudományos segédmunkatársa – kutatásának főszereplői: Nikolaj (1856–1929) és Pjotr (1864–1931), akik I. Miklós (1825–1855) cár unokái és jelentős katonai vezetők voltak. Utazásaik elsősorban nekik is a Balkánra vezettek, aminek a fő oka az volt, hogy feleségük egy montenegrói hercegi testvérpár volt. Anasztázia (1868–1935) Nikolaj, Milicija (1866–1951) pedig Pjotr felesége volt. Maga a dolgozat több önmagában is megálló részből áll, bemutatva a kapcsolatrendszert és részletezve a Romanov család útjait.

Az uralkodói utazások szimbolikája

M. B. Leszkinyen: „»Császári mítosz« a Romanovok finnországi tartózkodásáról: alattvalói, historiográfiai és népköltészeti vetület.”²⁵ Az orosz uralom 108 éve alatt (1809–1917) az uralkodó család több alkalommal is megfordult Finnországban: diplomáciai, hadi vagy egyszerűen csak kikapcsolódás

23 Кузьмичева, Л. В.: Семья великого князя Константина Константиновича Романова на балканских дорогах.

24 Струнина-Бородина, Н. Г.: Великокняжеские семьи Петра и Николая Николаевичей Романовых в дороге.

25 Лескинэн, М. В.: «Императорский миф» о пребывании Романовых в Финляндии: верноподданнические, историографические и фольклорные воплощения.

céljából. Ezek az utak másként maradtak meg a lakosság és másként a hivatalos jelentések emlékeiben, az utazásokon túl ezeket is vizsgálja a szerző.

J. J. Levkijevszakaja tanulmánya az utolsó, amely még Romanov utazásról szól. „A Romanovok 1913-as jubileumi utazása a császári utazások tükrében: az út metaforája”²⁶ címmel szereplő munka elhelyezkedése a tanulmányban allegorikusan nézve is találó, ugyanis a 300 éves jubileumát ünneplő dinasztia utolsó nagy eseménye volt az 1913. évi ünnepségsorozat. Ennek előzményeit, körülményeit, világi és egyházi jelentőségét mutatja be a szerző, részletesebben kitérve a reprezentatív emlékutazás főbb helyszíneire és eseményeire.

Kiegészítés. Nem csak a Romanovok tettek utazásokat

A Magyar Nemzeti Levéltár tudományos munkatársa, *Kulcsár Krisztina* főlevéltáros konkrét példán világítja meg a XVIII. századi uralkodói utazások sajátos világát: „Európa uralkodóinak útirányai... A XVIII. századi utazások tipológiája, Albert szász-tescheni herceg és Mária Krisztina főhercegnő példáján keresztül”²⁷. A szerző három utazást mutat be, amelyből az első Pozsonyból Budára vezetett, elsősorban hivatali teendők miatt. A kiválasztott második útnak célja Itália, míg a harmadiknak Franciaország volt. Az előbbieken során, többek között, kihallgatáson vettek részt VI. Piusz pápánál (1775–1799), illetve meglátogatták Mária Krisztina testvérét, a későbbi II. Lipót császárt (1790–1792). A francia út során sem csak a fővárost látogatták meg, azonban a tanulmány csak a párizsi eseményekre összpontosít.

A záró tanulmány egy kétszerzős munka, amelyet *Marija Djokic* a müncheni Lajos Miksa Egyetem doktorandája és *Konrad Clewing* a regensburgi Kelet- és Dél-kelet Intézet tudományos munkatársa írt, „Uralkodói utak, mint a hatalom útjai: empirikus tapasztalatok Habsburg II. József és II. (I.) Ferenc uralkodásáról, 1768–1835 között”²⁸ címmel. A két uralkodónak gyakorlatilag minden típusú (koronázási, adminisztrációs, diplomáciai stb.) útja említésre került, összehasonlító elemzéssel egybekötve.

26 Левкиевская, Е. Е.: Юбилейное путешествие Романовых 1913 г. на фоне имперских юбилеев: метафора пути.

27 Кульчар, К. (Kulcsár Krisztina): Маршруты европейских государей... Типология путешествий XVIII в. на примере поездок герцога Альберта Саксен-Тешенского и эрцгерцогини Марии Кристины

28 Клевинг, К. (Clewing, Konrad), Джокич, М. (Đokić, Marija): Монаршие путешествия как путешествия власти: эмпирический опыт о владениях Иосифа II и Франца II (I) Габсбургов, 1768–1835.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy bár a témák szerteágazók és több korszakot is átfelnek, a kötet mégis egységes képet nyújt az olvasó számára, hiszen a tanulmányok egymást értelmezik és kiegészítik. Némelyik témát (például Christian Steppan, Iszkra Schwarz vagy L. A. Kirilina munkáit) kifejezetten ajánljuk a magyar szakma figyelmébe, azoknak akár továbbgondolásával, magyar szemszögből való vizsgálatával. Ezenfelül pedig a tanulmánykötet egésze segíthet a Romanov dinasztiával és a korabeli orosz viszonyokkal való alaposabb megismerkedésben.

Romanovi v daroge. Putyesesztvija i pajezdki cslenov carszkoj szemji po Rosszii i za granyicu
(Utazó Romanovok. A cári család utazásai Oroszországban és határon túl.) Szb.szatatje/
Otv.red. M. V. Leszkinyen, O. V. Khavanova. – Moszkva; Szankt-Peterburg: Nyesztor-
Isztorija, 2016. 320 o.

Dinnyés Patrik